

TOPLUMSAL GERÇEKÇİLİK BAĞLAMINDA YAŞAR KEMAL'İN 'DAĞIN ÖTE YÜZÜ' ÜÇLEMESİ

Veysel ŞAHİN¹

Fatma TOPDAŞ²

Özet

1940 sonrası, Türk romanında farklı teknik ve anlayışların görüldüğü bir dönemdir. 'Toplumsal gerçekçilik' adı altında kendi ideolojilerinin etkisiyle yeni arayışlara giren yazarlar, özyaşamsal nitelikleri verebilmek için yapıtlarını ağa-ırgat, yöneten-yönetilen, zenginlik-yoksulluk gibi zıtlıklar üzerinde şekillendirir. İnsanî ve evrensel değerleri ideolojik yanlılıkla sıralayan yazarlardan birisi de Yaşar Kemal'dir. Yaşadığı coğrafyanın bir parçası olan Yaşar Kemal, insanın öz değerlerini gerçeklik olgusu ile verirken aynı zamanda insanı, toplumun en önemli var oluş sebebi olarak kabul eder. Bu yüzden benimsediği 'Anadoluculuk' görüşünün temelini 'insan' kavramı oluşturur.

Yaşar Kemal, 'Dağın Öte Yüzü' genel başlığı altında topladığı 'Ortadirek', 'Yer Demir Gök Bakır' ve 'Ölmez Otu' romanlarında Çukurova yöresini anlatırken hem folklorik hem de gerçek unsurlardan büyük ölçüde yararlanır. Fiziksel ve algısal olarak betimlediği Çukurova yöresine estetik değer kazandıran yazar, söz konusu mekânda, toplumsal bozulma yaratan çarpıklıkları yöre insanının yaşamda kalabilmek adına verdiği mücadele ile birlikte işler. Yaşamlarını kendi algısıyla çevreleyen Yalak Köyü'nün sorunları, çaresizliği ve yaşama tutunma çabasını gözlemlerine dayanarak sunan yazar, bu köyün/yörenin yerleşik düzenine karşı bir söylem geliştirir. Romanların dramatik örgüsünü destekleyen bu söylem, yazarın vermek istediği mesajın daha yoğun olarak verilmesini sağlar.

Anahtar Kavramlar: Yaşar Kemal, birey, toplum, devlet, yozlaşma.

TRIOLOGY OF 'DAĞIN ÖTE YÜZÜ' OF YAŞAR KEMAL IN THE CONTEXT WITH SOCIAL REALITY

Abstract

After 1940 is a term which was seen different techniques and perceptions. Authors who aim to new searchings with the effect of their opinions under the name of social reality shapes their work on contrasts to give vital quality such as landlord-workman, governing-governed, richness-poverty. One of the authors who sequences values of human and universal with ideologic bias is Yaşar Kemal. Yaşar Kemal who is piece of geography he lives not only gives self values of human with authenticity fact but also accepts human as the most important existencereason of society. Therefore, human constitutes the principle of "Anadoluculuk" view which Yaşar Kemal.

While Yaşar Kemal tell about Çukurova region in thenovels of 'Ortadirek', 'Yer Demir Gök Bakır' and 'Ölmez Otu' benefits from both folkloric and realthings at a big amount. After who gains esthetic valuet Çukurova region where he Picture as physical and cognitive, handles warpes which created eterioration of society in the called space together with struggle which human of regionives. The author, who presents problems, despair and effort of living with his observation, develops an expression against settled order of this region. That expression, which supports dramatical pattern of novels, provides the message the author gives as more compact.

Keywords: Yaşar Kemal, individual, society, state, corruption.

¹ Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bl., vsahin@firat.edu.tr.

² Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Öğrencisi, fatma_topdas@hotmail.com.

Giriş

İnsanî varoluşun temelinde, insanın sosyal bir varlık olarak kendini ve dünyayı yeniden kurması vardır. Bu açıdan insan kendini yeniden kurdukça toplumsal ilişki ve yaşantılarını da yeniden düzenler. Bu, özünde birçok yaşantıyı da beraberinde getirir. Nitekim insan yaşantısı yaşamın gerçekliği ile kökten bir ilişki içindedir. Değişen algılar ve değişen yaşam biçimi, bireyin kendini ve toplumu sorgulamasını da gerekli kılar. Bu sorgulayışta insan, kimi zaman toplumun temel unsuru olduğunu ve toplumla bir bütünlük kurmasının gerekli olduğunu kavrarken kimi zaman da toplumun dışında kalarak onunla bir bütünlük kuramama durumuna düşer. Bu düşünüş özünde, birey ve onun oluşturduğu toplumsal sınıfın yaşadığı çatışmayı bir sorunsala dönüştürür. Dolayısıyla yaşamın gerçekliği, toplumsal yaşantının kendi içindeki sınırlayıcı özelliği, toplumun gerçekleri ile bireyin ya da toplumsal tabakaların karşı karşıya gelmesine neden olur.

İnsanı özüne kavuşturma, ona birlik ve bütünlük sağlama yolunda yapılan düşünsel etkinliklerden biri de toplumsal gerçekçiliktir. Toplumsal gerçekçilik, *“yaşadığı şehrin, ulusun insanlarına bir kişilik ve yaşama bilinci aşılacak; toplu yaşayış düzeninin görevsizliğinden çıkıp iş bölümü ve sınıf çatışmasına dayanan bir dünyanın insanlarını belirsiz ve bölünmüş bireyselliğin kaygılarından, güvensiz bir yaşama düzeninin korkularından kurtarmak, bireysel hayatı toplumsal hayata, kişisel evrensel yöneltmek, insanın yitirilmiş olan birliğinin yeniden kurmaktır.”* (Tunalı 1976: 187). Böylelikle sanatın yerini ve değerini belirleyen toplumsal gerçekçilik, başat bir görevle ortaya çıkar: *“insansal-toplumsal insanı yaratma(k)”* (Tunalı 1976: 190). Dolayısıyla toplumsal gerçekçiler insana ve topluma bakarak onların özünü yansıtan bir durumu anlatır. Bu açıdan bakıldığında toplumsal gerçekçilik sadece çürüyen, yozlaşan ve çöken kültürü yazmakla kalmaz, o aynı zamanda yeni bir toplumu, yeni bir kültürü meydana getirecek olan yeni toplumsal sınıfın doğuşunu da yazar. Bu yüzden toplumsal gerçekçilik *“şu anki gerçekliği bilmek değil, bunun nereye doğru gittiğini de bilmektir.* (Toplumsal gerçekçi eser), *yazarın hayatta gördüğü ve eserinde yansıttığı çelişkilerin nereye varacağını belirten eseridir.”* (Moran 2007: 54) Bu yüzden yansıtılan gerçeklik sadece mevcut durumu anlatmakla kalmaz, aynı zamanda *“ideal”* olanı da anlatmaya çalışır. O halde gerçekçilik, *“yalnız geçmişteki değil, gelecekteki ilişkilerin; yalnız olayların değil, bireysel yaşantıların, düşlerin, sezgilerin, heyecanların, hayallerin toplamıdır”* (Fischer 2010:104) denilebilir.

1945’li yıllardan itibaren Türk romanında anlatım biçimi ve izleksel kugu açısından yeni bir atılım meydana gelir. Attila İlhan, Aziz Nesin, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Orhan Hancerlioğlu, Samim Kocagöz, İlhan Tarus ve Talip Apaydın gibi yazarlar eserlerinde toplumsal sorunları kurmaca dünyanın içine taşıyarak toplumu kuran değer yargılarını geçmişin deneyimlerinden yola çıkarak şimdinin yöntem ve bakış açısıyla yeniden sorgulamaya başlar. Farklı kimlik ve kişilikler üzerinden toplumsal olay ve sorunları kendi roman coğrafyasında şekillendiren bu yazarlar, gündelik hayatın içinde yaşama hakkını elde *“küçük insanların”* öyküsünü, sosyal, siyasal, ekonomik ve tarihsel bir süzgeçten geçirerek romanın dünyasında yeni bir alan açar. Açılan bu alan, 1960’lı yıllarda yazma endişesini de beraberinde getirir. Olayların estetik açıdan değil bilakis

şimdinin yani yaşanan anın bilgi ve bakış açısıyla aktarılması toplumsal anlamda bir dönüşümü de beraberinde getirir. Toplumsal anlamda yaşanan değişim ve dönüşümler, romanda gerçekliğin bir uzantısı ve yeni arayışlar olarak metnin dünyasına taşınır. Bu arayışların temelini, sosyal ve ekonomik eşitsizlik, köy, kasaba, şehir çatışması oluşturur. Anadolu insanının sosyal yaşamındaki çıkmazlar; fakir-zengin, ağa-ırgat, ezen-ezilen, sömürülen-sömüren, köy-kasaba, kasaba-şehir gibi toplumsal zıtlıklar üzerinden romanın ana dokusuna eklenerek gerçeğin ya da gözardı edilen yaşamın öyküsü olur. Olaylara insancıl ve evresel değerler üzerinden bakan bu dönem sanatçıları, mekansal anlamda da yeni coğrafyaları romanlarında ele alırlar. Edebî metinlerde insanın yazgisına dönüşen mekân, kendi gerçekçi ve geleneksel yaşantısını öz diliyle ortaya koyar. Bu yönde önemli eser veren sanatçılardan biri de Yaşar Kemal'dir. Nitekim içinde yaşadığı toplumun sosyal, siyasî ve ekonomik sıkıntılarını kendi diliyle okuyucuya sunan yazar, toplumun metne yansıyan bir refleksidir.

Yaşar Kemal, sanatın toplumsal hayatla olan ilişkisi üzerine düşünen bir yazardır. Folklor ve toplumdan bahsetmeyi adeta bir zorunluluk olarak görür. İnsanî ve toplumsal değişim, gelişim ve dönüşüm sürecinde karşılaşılan temel sorunları sorgulamak için sanatı bir araç olarak kullanan Yaşar Kemal, Abdi İpekçi ile yaptığı bir görüşmede *“Ben iki şeye inanırım. İki şeyin sonsuz gücüne, sonsuz yaratıcılığına, sonsuz değişimine: Halk ve doğa. Sanatımı halkımla birlikte, onun büyük yaratıcılığı ile birlik olarak, onun için yaparım. Politikam da sanatımdan ayrılmaz. Halka kim zulmediyorsa, etmişse, halkı kim eziyor, ezmüşse, onu kim sömürmüş, sömürüyorsa, feodalite mi, burjuvazi mi... Halkın mutluluğunun önüne kim geçiyorsa ben sanatımla ve bütün hayatımla onun karşısındayım. Benim sanatım, içinden çıktığım sınıfın yani proleteryanın çıkarlarının emrindedir. Ben etle kemik nasıl birbirinden ayrılmazsa, sanatımın halktan ayrılmamasını isterim. Bu çağda halktan kopmuş bir sanata inanmıyorum.”* (İpekçi 1971: 434) der.

Tanıdığı olduğu toplumun yaşantısından yola çıkarak insan olmanın zorlu yolculuğunu anlatan yazar, *“yaşantısını ve tanıklığını” sağlam bir dünya görüşü ve usta işi bir roman tekniğiyle birleştirerek* (Naci 2000: 395) ortaya üçlü bir sentez çıkarır: ‘Dağın Öte Yüzü’.

‘Dağın Öte Yüzü’ üçlemesi; ‘Ortadirek’ (1960), ‘Yer Demir Gök Bakır’ (1963) ve ‘Ölmez Otu’ (1968) romanlarından oluşur.³ ‘Dağın Öte Yüzü’ üçlemesinin ilk kitabı olan ‘Ortadirek’te, Torosların ardında bulunan bir köyün insanların pamuk tarlalarında çalışmak için Çukurova’ya gidişleri anlatılır. ‘Yer Demir Gök Bakır’da, güçlükler içinde vardıkları Çukurova’dan elleri boş bir şekilde dönen köylülerin köyde geçirdikleri zorlu kış mevsiminde yaşadıkları sıkıntılar konu edilir. Yazar *“köylünün içine düştüğü zor durumu kendi iç çatışmaları, geleneksel inançlar ve bu inançların insanlar üzerindeki etkileri ile birlikte vermektedir”* (Yalçın 2005: 138). Daha sonra ‘Ölmez Otu’nda ise yazar, Çukurova’ya pamuk toplamak için inen köylülerin yaşama tutunma çabasını anlatır.

³ Araştırmaya kaynaklık eden “Ortadirek, Yer Demir Gök Bakır, Ölmez Otu” romanlarının Yapı Kredi Yayınları-2015 basımı kullanılmıştır.

GELİŞME

1. Birey ve Toplumun Hayata Tutunmak İçin Yaşadığı Gerçekler

1.1. Bâtıl İnanışlar

Sözlük anlamı itibariyle “boş, beyhûde, yalan; çürük” (Devellioğlu 2007: 73) anlamına gelen bâtıl, “doğaüstü olaylara, gizli ve akıl dışı güçlere, kehanetlere aşırı derecede” (Türkçe Sözlük 2005: 223) bağlanmayla alakalı olarak da bir inanç sistemine dönüşür. Buradan hareketle “bilimin ve geçerli bir dinin reddettiği” (Örnek1966: 20)inanışlar bâtıl inanç olarak kabul edilebilir. “Psikolojik anlar, eşyanın mahiyetini ve doğa kanunlarını bilmemek, geleceği öğrenmek arzusu, korku, cin, peri ve dev inancı, bâtıl inanmalarla ilgili yayınlar” (Örnek 1966: 16) batıl inanışlara yol açan sebepler arasında gösterilir.

Bilimin, eğitimin geri kaldığı, dinin gerçek anlamıyla anlaşamadığı toplumlarda yaygın olarak görülen bâtıl inanışlar, tarihsel bir sorunsal olup modern toplumlarda bile etkisini sürdürülebilmektedir. Psiko-sosyal sebeplerden kaynaklanarak aykırı düşünce ve davranış biçimlerini ritüelleştiren batıl inanışlar her şeyden önce bireyi kötülüklerden korumak ve tinsel bir rahatlama sağlamaktadır. Romanda batıl inanışın somutlaşmış simgesi bir ceviz ağacıdır. Bu ağaç, “çaputlarla sarılı, giyinmiş kuşanmış ulu, gök gibi dallıdır”. (Ortadirek 2015: 101). İnsanlar bu ağacın gece ışığa karıştığını gündüz de ceviz ağacı olduğuna inanır. Olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inandıkları bu ceviz ağacı, hem korkulan hem de merakla ilgi duyulan bir simge haline dönüşür. Korkulur; çünkü bu ağaca inanmamanın veya ona bir saygısızlık etmenin cezası olarak insanda fiziksel değişiklikler yaratacağına inanılır. Oğlunun ziyaret ağacına işediğini gören Uzunca Ali oğluna kızarak; “Ulan adam varır da Ziyaret cevzinin yanındaki çalının altına siyer mi? Cin çarpar adamı. Vallaha billaha çont olursun. Alimallah olursun. İt dölü. Köylü neden konmaz ziyaretlerin dibine? Bundan dolayı işte. İşerler altına, işerler. Dalını keserler, gövdesine çivi sokarlar. Onların da canı var. Onlar da çarpıverir, sakat korlar, adamı. Amma değmedin miydi keyiflerine ziyaretlerin, uğur getirirler.”(Ortadirek 2015: 119) der. Ancak aynı zamanda bu ağacın sıkıntıda olanları kurtaracağına da inanılır ki bu da çoğu zaman anlamsız gibi görünen bâtıl inanış ve davranışların bireye psikolojik yarar sağladığını kanıtlar. Bu yüzden Çukurova’ya giderken bu ağacın altında konaklayan Uzunca Ali, bu ceviz ağacının hoşuna gidecek eylem ve söylemlerde bulunur. Çünkü kutsal bir öge gibi inandığı bu ağacın ululuğundan maddi-manevi talepleri vardır: “(...) bu ağacın altında beş rekât namaz kılacağım ki... Namazdan hoşlanır bunlar. Belki de yüreğine bir hoşluk gelir de şu ağacın, bize yardım eder. (Ortadirek 2015: 120)Eski Türk inanışıyla İslam dininin gereklerini düşünsel dünyasında yeniden anlamlandıran Ali, “eski Türk inançlarında olduğu gibi kutsal ceviz ağacına bir ruh, bir kutsiyet verirken, İslam dininin etkisiyle ağacın altında namaz kılmanın kendisine ve ailesine uğur getireceğine, ağacın altında namaz kılarak içerisinde bulunduğu zor durumdan kurtulacağına inanır.”(Baran 2013:8).

Olay veya nesnelere arasında çeşitli bağlantılar kurarak yanlış bir değerlendirme yapan ve batıl inanışların insanlar arasında devam etmesine sebep olan anlatı karakterlerinden birisi de Meryemce’dir. Zira “zorda kalan, başı sıkışan, yorulan, ihtiyarlayan canlılar onun gölgesine sığınır.” (Ergun 2004:314).O da bu ceviz ağacının

altında dizlerine kuvvet gelsin diye dua eder. Yürümeye mecali olmayan Meryemce, dizlerinde bir kuvvet bulunca dualarının kabul olduğunu düşünerek bu ceviz ağacını kutsamaya devam eder. Nitekim insan, kutsiyet kazanmış değerlerle kendisini yeniden kurar. Bu durum, yaşama katılmanın en önemli özelliklerindedir.

“Ziyaret cevzine ettiğim dualar boşa gitmedi. Yönümü döndüm de ağaca, gün atıncaya kadar dua eyledim. Gelecek yıl senin köküyün dibine bir horoz keserim, dedim, dizlerime Allah güç verirse... Keserim de etini pişiririm, ağızıma da bir lokma atmadan gelip geçen yolculara dağıtırım. Sana borcum olsun ey kutlu cevzimiz. Bir horoz değil, iki horoz hak ettin. Bak şu dizlerimin gücüne!” (Ortadirek, 2015: 135)

Batıl inanış ve davranışları ortaya çıkaran birbirinden farklı sebepler vardır ki bu sebeplerden çoğu psiko-sosyal niteliklidir. Çoğu zaman insan, muhtemel sıkıntıları ortadan kaldırmak için kendini olumlu-olumsuz durumlara hazırlamak ister. Spinoza, *“insanlar karşı karşıya kaldıkları her şeyi bilinen kurallara göre yönetebilselerdi veya şans her zaman onlardan yana olsaydı bâtıl inançlara yönelmezlerdi.”* (Morris2004:227)der. ‘Dağın Öte Yüzü’ üçlemesinde Taşbaşıoğlu Efsanesi, korku ve endişeyle kıvranan köylünün sığındığı bir güç olarak ortaya çıkar:

“Bütün ermişler kıtlıklarda, salgınlarda, harplerde çıkar. (...) Taşbaş kardaş, bugünler köylünün sıkıntılı, ölüm kalım günleri. Sana tutunacak dal diye sarılıyorlar. Seni yüceltirler yüceltirler, başları sıkıntıdan kurtulup, aydınlığı bulunca, ta yukardan ayaklarının dibine, çamurun içine atarlar.” (Yer Demir Gök Bakır 2015: 212)

İnsanın bâtıl inanışlara yönelmesinin sebebini Muhtar Sefer’in dilinden aktaran yazar, insanın her zaman güvenilir bir ortamda yaşamak istediğini kanıtlar. Nitekim güven duygusu, insanın en önemli kuruluş ve kendini bulma duygusudur. Bu duygunun eksikliği korkulu ve güvensiz bir durum yaratır ki böylesi bir sınırlandırılmışlık içinde yaşayan insanın kendisini kurması zorlaşır. Bu doğrultuda Adil Efendi’nin köye geleceğinin korkusuyla yaşamak köylüyü güven duygusundan mahrum eder. Kaotik durumdan çıkamayan köylü de hayattaki zorluklara, engellere, kötü niyetli kimselere karşı kendilerini koruyacağına inandığı Taşbaşıoğlu Efsanesi’ni meydana getirirler ve öyle bir an gelir ki Taşbaşıoğlu Memet, köylünün olumsuz ruh halini motive eden büyük bir güç kaynağına dönüşür.

Taşbaşıoğlu Memet köyde bereket ve yaşam getiren biri olarak kabul edilir ki o aynı zamanda dertlere derman, sıkıntıda olanları ferahlığa kavuşturan bir ermiştir. Taşbaşıoğlu’nun evinin eşliğinden toprak alarak tarlalarına serpen köylü, ertesi yaz Çukurova’ya indiklerinde pamuğu bol tarlaya düşünce, *“bu tarladan Taşbaşıoğlunun eli geçmiş”* (Ölmezotu 2015: 90) diyerek bu bereketin sebebini yine Taşbaşıoğlu Memet’e bağlarlar.

Adil Efendi’nin köye gelmesi açıklık ve ölümün gelmesi demektir. Daha önce de bir kez gelmiş, köylüyü sefalete ve ölüme sürüklemiştir. Şimdi köylü, Adil Efendi’nin gene gelip köylünün tüm varlığını almasından ve de açlığın köyde yeniden baş göstermesinden korkmaktadır. Öyle ki kıtlık/bolluk, ölüm/yaşam gibi karşıtlıklar Adil Efendi ile Taşbaşıoğlu Memet’in şahsında simgeleşir. Adil Efendi, hep karanlık kavramıyla birlikte anılır. Çünkü karanlık, bilinmezliği, kayboluşu, çaresizliği sembolize eder: *“Gelen kara bulut Adil Efendi’ye işarettir”* (Yer Demir Gök Bakır 2015: 65) ve *“köyün üstünü kurşun geçmez bir karanlık gibi Adil Efendi örtmüştür.”*(Yer Demir Gök Bakır

2015: 110). Bunun tam zıddında duran Taşbaşoğlu ise “yedi dağ gibi yedi top ışık(la)” (Ölmezot 2015: 14) birliktedir.

Bâtıl inanışlar romanda daha çok din alanında var olan inanç eksikliğinin yerini dolduracak niteliktedir. Öyle ki karakterler için bu inanışlar çoğu zaman nesnelere yeni bir anlam tabakasına taşır ve bu nesnelere onlar için kutsalın bir işaretine dönüşür. Dolayısıyla mekân, zaman ve kişiye göre farklılık gösteren bu inanışlar, bireylerin ürettiği kabullerden öteye geçemez. Bu sebeptendir ki bâtıl inanışların hiçbir bilimsel ve dinsel dayanağı yoktur. Ancak “insanoğlu zaman zaman irrasyonel davranma eğilimindedir. Olayları değerlendirirken gerek ön yargı gerekse bilgi eksikliği nedeniyle hatalı mantıksal çıkarımlarda bulunur. İnsanın bu özelliği bâtıl inanç ve davranışlara katkıda bulunur.” (Köse-Ayten 2009:52) Dolayısıyla bireyin olayları anlamlandırmada ve olumsuz duygular karşısında korunma hissi yaratan bu inanışlar temelde daha çok eğitim sorunudur. Çünkü eğitim ile batıla inanma arasında ters orantı vardır. Zekâ ve eğitim seviyesi arttıkça bâtıla olan eğilim düşmektedir. Dolayısıyla eğitim ve bilimin eksikliğinde değerlerini farklı bir görünümle yeniden belirleyen insan için bâtıl inanışlar, rahatlık sağlayan güvenilir kaynaklardır. Özellikle zor zamanlarda yaratılan ve şüphesizce kabul edilmiş olan bu kaynaklar, toplumun ortak bir değeri haline dönüşür.

1.2. Toplumsal Yaşantıda Yozlaşan Değerler: Din

Farklı kültürlerle sahip her toplumda sosyal yaşamı düzenleyen çeşitli faktörler vardır. Bu faktörlerin başında din ve inanışlar gelmektedir. Bunlar, bir topluluğun sıkı sıkıya bağlı olduğu değerler ve normlar sistemini oluşturur.

Romanlarda anlatılan Yalak Köyü'nün dinî değerlere olan münasebeti doğrudan doğruya ele alınan bir izlek değildir. Köylülerin bu konudaki düşünce ve tutumları, romanlarda yer alan görüşlerle ortaya konur. ‘Ortadirek’te Koca Halil, Tanrı'nın verdiklerini eleştirirken bu verilmişliklerden memnun olmayan insanın hoşnutsuzluğunu dile getirir. Öyle ki insan Tanrı'yı sorgulama gücünü kendinde görür.

“ ‘Allahım’ dedi. ‘Senin de aklın hiçbir şeye ermiyor.’ Sonra: ‘Tövbe, tövbe. Günaha girdim, tövbe, tövbe!’ dedi. ‘Ya gözünü sevdiğim Allahım, aklın erse şu Uzunca Alinin fıkara atını öldürür de baş belası anasını Gök Hacının kızı Meryemceyi kor muydun? Tövbe, tövbe! Tövbe günahıma, Allahım. Ters işlerin var senin.’” (Ortadirek 2015: 84)

Anlatı karakterlerinin Tanrı'ya yakarışlarında Tanrı'nın insan suretinde tavsif edilmesi, Tanrı'nın insana ve insanın özelliklerine benzetilmesi dikkat çekicidir. ‘Orta Direk’te Meryemce'nin Tanrı'ya yakarışında kullandığı; “karagözlü, ak sakallı” gibi sıfatlar zihinde insan suretinde tecelli ettiğine örnek teşkil eder: “Allah geldi gözlerinin önüne. Saçı sakalı ışıklı, ak sakalı ışık içinde yanan, pırl pırl bir kocaydı.” (Ortadirek 2015: 185)

İslam dininin gereklerinden olan namaz kılama ibadeti de romanlarda yer alır. Öyle ki namaz kılan kişinin işlerinin yolunda gideceğine inanılır; çünkü namaz, Tanrı'ya sığınmanın O'nunla iletişim kurmanın en önemli yoludur. Çukurova'ya giderken yolda birçok zorlukla karşılaşan Uzunca Ali, içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulmak için namaz kılmak ister.

“Kıl herif, kıl, namaz kılmak çok iyidir babam hiç namazını geçirmezdi. O yüzden de başı hiçbir belaya girmedi. Namaz kılmak gibi var mı?” (Ortadirek 2015: 122)

Anlatı karakterlerinin namaz kılmasındaki amaç, bu sıkıntılı günlerin geçmesini dilemektir. Tanrı’dan bir karşılık bekleyerek kılınan namaz, bu yönüyle amacından saptırılır. Dolayısıyla bu tutum, yozlaşan dinî değerlerin toplumsal yaşantıda edindiği yeri gösterir. Oysa din, toplumsal hayatı düzenleyen, dünya ve öte dünya kavramlarını anlamlandıran bir olgudur. Ancak ele alınan romanlarda din sadece anlatı karakterlerinin zorlukla karşılaştığı anlarda sığındığı bir algıya dönüşür ve bu da dinî değerlerin bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda anlamını yitirdiğini kanıtlar niteliktedir.

1.3. İletişimsizlik / Başkaldırı / Kaçış

Varlığını duyumsayarak kendilik bilincinin farkına varan birey, dünya ve yaşama sorgulayıcı bakar. Anlama ve algılama süreciyle temellenen bu sorgulamada birey, kendi gerçekleri ile yaşamın gerçekleri arasında bir farklılık hisseder ve bundan dolayı kendisinden başka var olanlarla düşünsel dünyasında hep kavga halindedir. Dolayısıyla bireye kendini tanıma fırsatı vererek kendi olma yolunu açan bu çatışma, nihayetinde bir özgürleşme edimidir.

Sözlük anlamıyla isyan ve ayaklanmayı ifade eden başkaldırı, yaşamın olumsuzluğuna karşı bir tepkidir. İnsan “verilmiş olanı yıkarak akıl yoluyla yeni bir kendilik dünyası yaratmak için başkaldırır.” (Deveci 2012: 194) Dolayısıyla yaşamla ve çevresiyle yüzleşme fırsatı bulan anlatı karakterleri, Tanrısal ve toplumsal verilmişliklere karşı düşünsel ve eylemsel bir başkaldırı gerçekleştirirler.

Yaşamı boyunca bilgeliği ve yol göstericiliği ile ön plana çıkan anlatı kişisi Meryemce, “yüce ana arketipi”nin simgesel bir görünümüdür. Yüce ana arketipinin “korkunç, mahvedici, yutup engelleyen bir güç olmaktan, şefkatli, koruyan, besleyip büyüten, yaşam gücü veren bir varlığa kadar tezatlarla dolu bir kapsamı var(dır)” (Gökeri 1979: 26). Romanların kurgusunda davranışlarının ve niteliklerinin olaylarla birlikte değiştiği görülen Meryemce, ‘Yer Demir Gök Bakır’da eylemsel bir başkaldırı içindedir. Köy halkı öldü zannettiği Koca Halil için Çukurova’da mevlüt okutur. Koca Halil’in öldüğüne inanmayan Meryemce, gerçekleri görmekten uzak olan köy halkına Koca Halil’in ölmediğini söyler. Ancak kendisini duymaktan uzak olan köylü ona inanmaz. Üstelik Meryemce’nin oğlu Uzunca Ali, Meryemce konuşurken onun ağzını kapatır ki bu davranış gerçekleri söyleyen Meryemce’nin varlık alanına bir saldırıdır. Ağzı kapatılarak özgürlüğü elinden alınan Meryemce “ondan sonra bir daha hiçbir zaman köylüyle, köyün karıncasıyla bile konuşma(z).” (Yer Demir Gök Bakır 2015: 17) Böylece o, kendi bilgisine ve deneyimine ihtiyacı olan köylüyü bu niteliklerden mahrum ederek bir başkaldırı gerçekleştirir.

Verilmiş olandan kurtulmak için kaçış yolunu seçen karakterlerden Recep ile Hüsne, Adil Efendi’nin köye gelip her şeyi yok etmesinden korkarlar. Adil Efendi’nin köye gelmesi doğanın, yaşamın ve insanlığın normal seyrini bozacağı anlamına gelir:

“Bu köyün, bundan böyle tüm kadınları kısır kalacak. Baharında çiçekler açmayacak. Toprağı yeşermeyecek. Salgınlardan gidecek herkes. Zلزeleler götürecektir bu köyü. Haydi, haydi, şimdi, şimdi kaçalım.” (Yer Demir Gök Bakır 2015: 165)

Köylünün zihninde büyük bir korku yaratan Adil Efendi, kökten yıkıcı kimliğiyle insanlara yaşama şansı vermemektedir. İnsanların mahremiyetini, şahsiyetini silen bu kimlik, yaşamın *“cehennemleşen yüz(üdü)”* (Korkmaz 2004: 62). Köylüyü insanca yaşamaktan men ederek onların yaşama hakkını elinden almaya çalışan Adil Efendi, yıkıcı bir ağa tipidir. Köylüyü sömüren, köylünün elinden her şeyi alma yetkisini kendisinde gören bu ağa, yazar tarafından kendisine *“Adil”* ismi verilerek ironik bir şekilde eleştirilir. Nitekim onun bu davranışları yüzünden bütün imkânlarını yitirmiş olan köylü (Recep ile Hüsne), hayatta kalabilmek için soylu bir başkaldırı yaratır.

“Gidiyoruz, bu cehennemden kurtuluyoruz. (...) Adil Efendi yarın köye gelecek. Köyün tüm kadınları da kısır kalacak. Hepsi hepsi kısır kalacak.

(...)

“Erkenden, erkenden, daha gün ışımadan köye gelecek, soyacak, soyacak. Köyde yiyecek bir parça ekmek bile bırakmayacak. O zaman biz ne yerdik? Bütün köy acından ölecek.” (Yer Demir Gök Bakır 2015: 166-167)

Karakterin cehennem diye tarif ettiği bu ‘yutucu mekân’, insanın yaşamasına izin vermeyen bir mekândır. Bu mekân, anlatı karakterlerinin gelişmesini engelleyen, onların düşünsel ve ruhsal olarak kaybolmasına neden olan mekândır. Kışın geçit vermeyen şartlarına aldırmayan bu iki sevdalı, kaçmayı göze alırlar; ancak yaşamak için ulaşmak istedikleri köye varmadan donarak ölürlür. Yazar, Hüsne ile Recep’in eyleme dönüşen başkaldırılarında *“donma”* olayını kullanır. Donma, fiziksel bir olay olmanın ötesinde ontolojik bir anlam taşımaktadır. Nitekim donma, bireylerin varlık alanına ilgi ve saygı duymayan köy halkının tinsel dokuyu nasıl parçalayıp yok ettiğini anlatmak için kullanılır. Dolayısıyla köyde var olan yoksunluk ve iletişimsizlik yüzünden kaçan Hüsne ile Recep donarak, varlık alanları üzerindeki tehditkâr bakışları yok eder. Bu karakterlerin donarak ölmesi, insanî ilişkilerin donuklaştığını, birbirinden habersiz yaşayan köylünün mekâna gömülerek yitikleştğini anlatması bakımından dikkate değerdir. Öyle ki donan sadece Recep ile Hüsne değil köydeki *“bütün ev duvarı toprağıyla donmuştur.”* (Yer Demir Gök Bakır 2015: 32) Bedensel ve düşünsel boyutta karşımıza çıkan bu donma durumu bütün ilişkilerin donduğunu simgeler. Oysa toprak, yaratıcı ve yaşatıcıdır. Ancak yazarın köyü her şeyiyle donan bir mekân diye tasvir etmesi, bu köyde insanî değerlerin olmadığını gösterir. Romandaki anlatı kişileri evlerinden çıkamaz, yaşamla ve diğer insanlarla iletişim kurulamaz. Öyle ki insanı donarak ölüme götüren bu mekân, içinden çıkılmaz bir mekândır. Üzerinde yaşattığı insanlarla olgusal anlamda eş olan bu mekân; sıcaklığı, samimiyeti, insanları birbirine açan içtenlik değerleri ile bilinen köy olgusunu değiştirerek yaşanılması zor bir mekâna dönüşür.

Köyden dağa, tabiata kaçma girişimleri Recep ve Hüsne ile sınırlı kalmaz. Soğuk, dondurucu bir gecede Koca Halil köyden kaçarak Tekeç Dağı mağarasına gider, yine böyle bir gecede Meryemce evden kaçarak yolda gelini tarafından bulunup eve getirilir. Kaçış, özünde “bir yurtsuzluk ve tutunamayıştır.” Özellikle dağa kaçış merkezinde, özgürlüğe, hürriyete ve sonsuzluğa ulaşmayı besler. Bu sebeple kaçışın bellek mekânı olan dağ, insana sonsuz açılımlar vadeden simgesel değerler bütünüdür. Mekânsal düzlemde ise dağ, gerçeğin sınırlayıcı, kuşatıcı yönünden kurtulup arınmanın zirvesidir.

Köyün durumunun farkında olan tek karakteri Taşbaşıoğlu Memet'tir. “*Bu köylü kepezeliğe alışmış, yutuyor*” (Yer Demir Gök Bakır 2015: 159) diyen Taşbaşıoğlu, köyün bu olanlar karşısında ses çıkarmamasını ve köylünün hala Muhtar Sefer'e inanmasını bir türlü kabullenemez.

“Bir mümkününü bulsam bu köyde bir gün bile kalmam, kalmayacağım da... Baharı bulur bulmaz, göçüp başka köye gideceğim. Bundan böyle bu köyde insan yaşayamaz. Ben boşuluyorum.” (Yer Demir Gök Bakır 2015:140)

Otoriter düzenin eksik ve yanlış tutumuna karşı “hayır” diyebilme cesaretini gösteren Taşbaşıoğlu, eksik ve yanlış bir algı içinde bu yozlaşan ortama başkaldırır. Üst sınıfın/devletin öne sürümü olan muhtarın yok edici baskıları karşısında Taşbaşıoğlu, varlık alanını hiç kimseye teslim etmek istemez. Yaşam karşısında kendi gücünü tanımlayan Taşbaşıoğlu, haklılık bilinciyle hareket ederek muhtarın yıkıcı düşünceleri ile çatışır. Yaşamsal verilmişlikle yetinmeyeceğini gösteren Taşbaşıoğlu düş/ün/sel bir başkaldırıda bulunarak köylüyü “insan olmaya” davet eder.

“Ulan, diyemezsiniz, bu yıl kötü pamuğa düştük. Bu yıl bizden vazgel Adil, diyemezsiniz. Adil de vazgelmezse, o dazlak kafasını iki taşın arasına alıp ezemezsiniz. Hem de akıllı muhtarın kafasıyla birlikte. Görenek bozulmuş, varsın bozulsun. Köy boş kaldığında hırsızlar, uğrular, eşkıyalar gelip köyü yeriyle yurduyla götürceklermiş, varsın götürsünler. İki bekçi dikemez misiniz köye? Görenek batsın. Böyle rezil bir görenek yerin dibine batsın. Bir daha da Adilden alışveriş etmezsiniz. Ne bu korku, bu utanç, bu yılgınlık?

(...) korkmayın, evlere girip saklanmayın. Atın korkuyu yılgınlığı üstünüzden, insan olun.” (Yer Demir Gök Bakır, 2015: 162)

İçinde buldukları varoluşsal sorumluluklardan kaçmaktan ziyade mevcut olan düzenin sıkıştırılmışlığından uzaklaşmak, yaşama tutunmak için bir başkaldırı eylemine girişen anlatı kişileri, gerçek durumla yaşamak istedikleri durum arasında çatışma yaşar. Onların karşılarında, yaşama isteklerini ellerinden alan karşıt, yıkıcı bir güç vardır. Bu gücün karşısında yapılacak tek eylem kaçmaktır; çünkü olan ile olması gereken arasındaki uçurum bu karakterleri kaçmaya, başkaldırmaya zorlar. Maddî ihtiraslarını gerçekleştirmek isteyen despotik bir gücün altında ezilmek istemeyen bu karakterler, kendi olabilmeleri için kaçmayı bir çıkış yolu olarak görürler. Nitekim insan ancak kendisi olabildiği zaman hayatta var olabilir; bunun dışında yaşanan hayat, bir sürgünden ibaret olacaktır.

1.4. Toplumsal Yaşantının Bir Yansıması Olarak Fakirlik/İşsizlik

Yoksulluk, çözümlü zemin hazırlayan ve bozulmayı hızlandıran sosyolojik ve ekonomik bir sebeptir. Toplumsal anlamda ekonomik kırılmanın başlıca nedeni olan fakirlik, Yaşar Kemal'in romanlarında toplumsal bir yazgıya dönüşür. Ekonomik yetersizliğin sebeplerini ve köylünün yaşayışındaki etkilerini dile getiren romanlarda yoksulluk, insanların çevresini kuşatarak olması gerektiği gibi yaşamalarını engellemektedir. Bu yüzden roman karakterlerinin hareket noktası olan yoksulluk, aşılması gereken engellerdendir. Öyle ki romanın çocuk karakterlerinin konuşmalarında bile temel konu olan yoksulluk, ciddi bir sosyolojik problemdir.

“Hasan:

‘Acıkmasak’

Ummuhan:

‘Heye’ dedi. ‘Sahi, hiç acıkmasak...’

Hasan:

‘Ah şu boğaz olmasa!’ (Yer Demir Gök Bakır 2015: 28)

Maddi yıkım ve yetersizlik içerisinde yaşamın sınırlayıcı olumsuz getirileri ile didinen bu anlatı karakterleri, romanda düşünsel bir yoksunlukla anlatılır. Somut bir güçsüzlüğün üzerine kurdukları yaşamları, toplumsal yaşantının gerçekçi bir izdüşümü olarak köyün genel durumunu anlatır.

“Taşbaş:

‘(...) Bu yıl gidip de bir metre bez alamadık. Bizim avrat çırılçıplak. Evden dışarı çıkamıyor.’

Ali:

‘Herkes öyle, tüm köylü öyle.’ “ (Yer Demir Gök Bakır 2015: 35)

Dağın bir yüzü Çukurova, öte yüzü ise Yalak Köyü'dür. Çukurova ve köy arasında olanca heybetiyle duran dağ, yoksulluk ile varlık, kıtlık ile bolluk, yaşam ile ölüm arasında duran bir sınırdır ve bu dağ simgesel anlamda büyüklüğü, aşılma zılgı simgeler. Dağın her iki tarafında sosyolojik ve ekonomik anlamda farklı iki yaşam algısı vardır. Çukurova, insanları maddi ve manevi anlamda besleyip büyüten bütün değerlere sahipken köy, yoksunluklarla sarmalanmış bir sonsuzluk sunmaktadır. Öyle ki tek düze bir algı ve tek tip insanın olduğu köyde, yiyecekler bile çeşitsizdir. Çünkü köyde yemek olarak sadece bulgur pilavı ve tarhana çorbası yapılır. Oysa “Çukurovaya inince karpuz, domates... Adamın canı yerine gelir.” (Ortadirek 2015: 12) Bu yüzden Çukurova köylüleri için hayatın tadına baktıkları bir yaşam merkezidir. Yaşamın sıradanlaşan yüzüne karşı duran Çukurova, bütün bereketi ile emeğin, alın terinin mekânı olarak dağın öteki yüzüdür.

1.5. Ağa/Muhtar-Köylü Çıkmazında Toplum

Gücün toprağa ve tarıma dayandığı bölgelerde sosyo-kültürel bir yapıyla pekiştirilen ağalık; feodalitenin getirmiş olduğu otoriter bir sistemdir. Toplumu dış dünyadan uzaklaştırarak kurulu ve haksız bir düzene itaate zorunlu kılan bu sistem, özgürlük ve adalet arayışını doğurur. Bu iki arayış hem düşünsel hem de eylemsel başkaldırının temelini oluşturur. Bireyler aradıkları adaleti bulamadıklarında bu durum kendilerini bir bakıma

toplumun sözcüsü olmaya iter. Taşbaşıoğlu Memet ve Uzunca Ali, Muhtar Sefer tarafından idare edilen köylüye önderlik ederek reel durumu eleştirir. Farkındalık yaratarak Muhtar Sefer'le mücadele eden bu karakterler, "ben" olma algısına sahip bireylerin bir yansıması olarak belirir. Bu karakterlerden özellikle Taşbaşıoğlu Memet, bunu "akla dayanan, gerçekleri gösteren bir önder sıfatıyla değil, ironik olarak, bir ermiş sıfatıyla başarabilir." (Moran 2014: 144-145)

Yaşar Kemal'in 'Dağın Öte Yüzü' üçlemesinde bireyin kendinde saklı kalmış yücelikleri keşfetmesi için gerekli olan özgürlük bastırılır ve bireyin tüm bireyselliği kısaca alınarak pasifize edilir. Bu sistem içerisinde yaşamaya çalışan köylünün akla, eleştiriye dönük tek yüzü diyebileceğimiz karakter Taşbaşıoğlu Memet'tir. Çünkü o, yaşam karşısında seçimler yaparak yaşamı biçimlendirir ve muhakeme etme kabiliyeti çok az olan köylünün sınırlandırılmışlığından sıyrılarak kendini yaratır. Ancak Muhtar Sefer, kendi özgünlüğünden ve ayrıcalıklı düşünme kabiliyetinden yoksun bırakmak istediği Taşbaşıoğlu'nu ve Taşbaşıoğlu'nun şahsında bütün köylüyü tehdit ederek onları kitleye uydurmak ister.

"Köyümüzü hor görenler varsa, güzel köyümüzden şimdiden ayrılınsınlar. Ve de dışlerini sökerim onların. Ve de köyün birliğinin bozanı. Ve de Delice Bekir Ağanın bulunduğu yeri beğenmeyeni. Tarlayı, çiftliği beğenmeyeni. Ve de bu köye hıyanatlık edeni. Ve hükümetimizi hiçe sayanı. Demirgırasıyı bozanı. Ve de demirgırası böyle Uzun aliler yüzünden sersebiloluptur. Ve İsmet Paşanın diktatur adamı.

(...)

Kim Delice Bekir Ağabayın bulunduğu tarlayı beğenmezse, ben de onu köyden kovarım." (Ortadirek 2015:57-58)

Başta Muhtar Sefer'e ve onun şahsında tüm baskıcı güçlere sağırlaşan Taşbaşıoğlu Memet, birtakım arayışlar gerçekleştirir. O, kitlenin sıkıştırılmış algısına düşmek istemez. Çünkü o, baskının sorgusuz sualsiz kabul gördüğü ortamlarda hem özgür olmayan bireylerin bulunduğunu hem de bu ortamın devamını sağlayan edilgen insanların var olduğunu bilir. Böylelikle yaratıcı bir eylemsellik içine giren Taşbaşıoğlu Memet, artık Muhtar Sefer için potansiyel bir tehlikedir.

Alt ve üst tabaka arasındaki ilişkilerin ne denli sığ insanlar yaratacağını ağa-muhtar sisteminde gözler önüne seren yazar, iki ayrı sınıfa ait iki ayrı yaşam algısına yer verir. Bilincin bütünüyle deforme edildiği ve yozlaşan tüm değerlerin bireyi yuttuğu Yalak Köyü'nün muhtarı Sefer, kendisini üst sınıfın bir temsilcisi olarak görür. Öyle ki devletin kendisine verdiği ayrıcalığı maddi çıkarları için kullanarak adeta köylünün sahibi olarak davranır. Köylü hakkında adlî, ticarî, hususî vb. kararlar vermeyi kendisinin bir görevi olarak gören Muhtar Sefer, "romanın siyah-beyaz kurgusunda tipik kötü adam" (Aytaç 1999: 140) köylüyü boyunduruğu altına almaya ve her durumda köylüyü kendine tabi kılmaya çalışan sömürücü bir kimliktir.

"Anakızdan doğma 1300 doğumlu Halil Taşyürek, Gök Hacının kızı Anşadan doğma 1302 doğumlu Meryem Uzuncaykıtkatleylemiştir. Tevkifini emreyliyorum. Ve de ellerini arkasına bağlayıp, tevkif edeceksiniz. Önümüzdeki

ilk karakola alaticarihasıyla tesellüm edeceksiniz. Ve de tarafımızdan bu emir onaylanmıştır.” (Ortadirek 2015: 77)

Siyasî parti ve oluşumların insanların yaşamına çok büyük etkisi vardır, yazarın bu romanlarında siyaset, bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde ve yaşamlarında bir gölge gibi kendini hissettirir. Rejim, seçim ve demokrasi kavramları ile yapay bir biçimde ilişkiye giren Sefer, dönemin Türkiye’sini de gözler önüne serer. Yozlaşan algının toplum belleğinde açtığı yaralar yazar tarafından bilinçli bir algı ve tutarlılıkla işlenir. Yazar erki elinde bulunduranların eksik ve yanlış çıkarımlarıyla çökmeye yüz tutan sistemin işlemezliğini gözler önüne serer.

“Ben sülaleden Muhtarım. Ben sizin oyunuzla Muhtar olmadım arkadaş! Babamın babası da Muhtardı. Dedesi de. Muhtarlık bize haktan vergi. Şu demikrası çıktı da hükümet sayesinde, sizin gibi akrabası çoklar bize padişah kesildi. Gelir karşımıza sual sorarsınız.” (Ortadirek 2015: 252)

Muhtar Sefer, toplumsal anlamda tabakalaşmış, tüm yetkisi ve eylemleriyle adaletsiz bir toplum yaratır; çünkü o, demokrasinin karşısındadır. Sosyal yapının biçimlendirilmesinde başat değere sahip siyasî sistemin yer yer eleştirisini yapan yazar, karakterler üzerinden bu sistemin yanlışlığı ve eksikliğini dile getirir. Devletin hukuksal ve siyasî işleyişinden uzak kendi adaletine, hukukuna işlerlik kazandıran muhtar, bir bakıma yönetimin köydeki izdüşümüdür. Ancak köyün hukuksal ve ekonomik çıkarını düşünen Taşbaşoğlu ve Uzunca Ali’den başka kimse yoktur. Bunların dışındaki kişilerde bilinçsizlikle beslenen tam bir teslimiyet söz konusudur. Bu duruma teslim olmayan Taşbaşoğlu Memet ve Uzunca Ali bu otoriteye karşı ilk saldırıyı gerçekleştirirler.

Adil Efendi ve Muhtar Sefer; demokratik ve uzlaşmacı olmak yerine baskıcı, otoriter ve yalnız kendi düşüncesiyle dünyaya bakan, her şeyi bu çıkarıcı bakış açısıyla değerlendiren kimliklerdir. Adil Efendi’ye o yıl borçlarını ödeyemeyen köylü, kendilerince onursuzluğun en büyüğünü yaşarlar. Onlara göre borçlarını ödeyememek geleneği bozmaktır ve bundan daha büyük bir suç işlenemez. Böylesi bir felaket köylünün başına ikinci kez gelir. İlk seferinde *“Adil Efendi yirmi candarmaylan köye geldi. Bir de hükümet adamı. Sordular bize borcunuz var mı Adil Efendiye? Var, dedik. Borç inkar etmek, Allahı inkar etmektir, dedik. Dediler ki, Adil Efendi köyünüzü haciz edecek. Neyiniz var, neyiniz yok götürecektir, dediler. Helal olsun, hakkıdır, dedik. Belki çoğunuzun aklında, Adil Efendi köyde ne varsa aldı. Buğday, arpa, un, bulgur, tavuk, horoz, keçi, inek, eşek, at ne varsa alsı. Bir de bir şey yaptı, Kel Mustafanın avradının donunu da aldı. Dedi ki, her şeyi unutursunuz, avratların donunu aldığını unutmazsınız. Ve bundan dolayı da bir daha borcunuzu ödememezlik etmezsiniz.”* (Yer Demir Gök Bakır 2015: 82-83) diyen Adil Efendi, köylünün zayıflığı ve boyun eğici özelliği üzerinden egemenliğini sürdüren sivil bir diktadır. Şahsi menfaatini her şeyin üstünde gören Adil Efendi, diğer bir yalıtık sistem olarak beliren askerî gücü de yanına alarak köylüyü kendi boyunduruğu altına almaya çalışır. Bu yetki ona haksız olduğu tüm durumlarda bile kazançlı olma gücünü tanır ki zaten köylünün malını kendi malı gibi kullanır. Hiçbir hakka hukuka sahip olmayan köylünün karşısında da bu “efendilik”i haksızlık ve zorbalıkla elde eder. Zaten bu efendilik de yazar tarafından karaktere “Adil” ismi verilerek ironik bir şekilde eleştirilir. Köylünün algısında bertaraf edilmeyecek bir korku yaratan Adil Efendi, borcunu bir kere daha ödeyemeyen köylüye her türlü değerden

yoksun olduğunu yine gösterecektir: “Öteki köylülere örnek olsun diye Adil Efendi ne yapar yapar da, bu yıl köyü soydurur, ve de evlerin kapılarını ateşe verip yakar. Bundan geçtik, bunu yapmadı diyelim. Bu bir iki gün içinde gelir de köyü tepeden tırnağa kadar soyar da gider. Hiç mi hiç gözünün yaşına bakmaz. Her şeyin, akarsuyun, esen yelin, kaynayan zelzelenin önüne geçilir de bunun önüne geçilmez.” (Yer Demir Gök Bakır 2015: 80)

Önüne geçilmez bir felaket olan Adil Efendi'nin zulmü karşısında çeşitli oyunlar oynayan köylü var olan bütün mallarını saklar. Görünürde yoksul bir köylü profili çizmek isteyen köylüye akıl veren, onları farkındalığa çağıran yine Taşbaşıoğlu Memet'tir:

“Adil bu yıl bu köye gelmez. Gelemez. Gelse de hiçbir kanun yarasında, töresinde insanı soymak yoktur.” (Yer Demir Gök Bakır 2015: 121)

Olması gereken ile olan arasındaki ayrımı bilinçli bir şekilde işleyen Kemal, sosyal ve siyasal alanda bireyin tüm haklarının elinden alındığını, ‘Dağın Öte Yüzü’ üçlemesinde açıkça ortaya koyar. Siyasî ve sosyal düzen her şeyden önce tüm edimlerini mantıkî bir tutarlılık içinde birleştirmeli, tüm bireylere aynı açıdan bakmalı ve insanca yaşama hakkı tanınmalıdır. Ancak romanlarda siyasî yönetimin ağa/muhtar/efendi kimliklerine verdiği toplumsal ayrıcalıklar, insana doğuştan verilen ve evrensel bir hak olan yaşama hakkını elinden alır. Böyle bir ortamda konumlanan her insan, kendi geleceğini bağımsız bir biçimde kurgulama ve belirleme kapasitesine sahip rasyonel bir birey olmaktan oldukça uzaktadır. Hem siyasi hem de sosyal varlıklar tarafından cezalandırılan bu insanlar yaşama, mülkiyet ve özgürlük hakkı elinden alınarak toplum-insan, yönetim-insan arasında ciddi bir kopukluk yaratır; çünkü realite, insana kendini gerçekleştirecek mekân ve zamanı tanımaz. Böylelikle evrensel bir anlamdan yoksun olan devlet; otoriter, baskıcı, kişiye yönelik imtiyazlarıyla olması gereken uzaklaşarak varlık alanını yok eder.

1.6. Toplumsal Bir Gerçek Olarak Yozlaşma

1.6.1. Aykırı ve Yıkıcı Tutumlar

Yozlaşma, kendiliğe ve kendiliği var eden değerlere karşı duyarsızlaşmadan kaynaklanan bir sorundur. Bireysel ve kültürel değerleri tahrip eden yozlaşma aynı zamanda toplumsal değer ve normların da yok olmasına sebeptir. Ahlakî ve inanç değerlerini zedeleyen insanlar bu değerlere duyarsızlaşarak yapıla yapıla sıradanlığa eritirdikleri yoz ilişkiler kurarlar. Bu yüzden romanlarda yozlaşma, “*kişilik, insanî ilişkiler, toplumsal ve ahlakî olmak üzere çok boyutlu bir şekilde ele alınır.*” (Şahin 2014: 548). Bu ilişkilerin başında da cinsel yozlaşma gelmektedir. Cinsel yozlaşma romanlarda, hem bireysel hem de toplumsal boyutlarıyla gözlemlenir. Maddi-manevi bütün değerleri görmezden gelmek gibi birçok sorumsuzca tavır sergilemek, bu temel izleğin kavramlar düzlemindeki karşıt güçlerin belli başlı görüntü seviyelerini oluşturur.

Romanlarda cinsel yozlaşma toplumsal değerler ile bireysel arzuların çatışmasıyla ortaya konur. Roman karakterlerinden Recep ile Hüsne'nin arasında var olan ilişkinin meşrulaştırılmadan yaşanması çözümlenmiş kişiliklerin

ortaya çıkmasına sebep olur. Romanda toplumsal yaptırımlar aşkı yaşamaya engel değildir; ancak bu değerlere karşı çıkmak, karakterleri kendilerine yönelik bir iç hesaplaşmayla baş başa bırakır.

“Bu köyün başına gelen hep bizim yüzümüzden. (...) Allah, belaları tüm bizim yüzümüzden yağıdırıyor bu köyün üstüne.”

Recep:

‘Sen deli misin kız?’ dedi. ‘Bu işi bir bizim yaptığımızı mı sanıyorsun köyde?’

‘Herkes yapıyor ya...’ “ (Yer Demir Gök Bakır 2015: 77-78)

Birbirini seven bu iki genç, herkesten gizli birlikte olurlar ve yaşadıkları bu meşru olmayan ilişki onlara kimi zaman suç işliyorlarmış gibi gelir. Yaptıkları hatanın farkında olmalarına rağmen bu yanlışı devam ettiren Hüsne ve Recep, var olan değerlere yabancılaştıklarını gösterirler. Ancak bu yanlışı sadece kendilerini değil köydeki diğer insanlar da yapar. Bu da duyarsızlaşan bir köyün ahlaki erdemleri yaşamaya gücü kalmayan bireyler yetiştirdiğini sembolize etmektedir.

Kır İsmail’in kızının evlenmek vaadiyle İbrahim ve arkadaşları tarafından dağa kaçırılarak istenmedik ilişkilerin yaşanması, kadını cinsel saldırıdan kurtaracak ahlaki bir yargının henüz yerleşmediğini gösterir. Bireysel ve toplumsal güvenliği cinsel bağlamda tehdit eden bu kız kaçırma olayları, hak ve hukukun ihlal edildiğinin bir kanıtıdır. Ahlaki dokunun yavaş yavaş çürümesine sebep olan bu tavır, insanların gelecek zaman diliminde birbirlerine güven duymalarına da engel olurken insanlar arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde ilerlemesine de izin vermez. Kişinin ihtirasları uğruna karşısındaki insanın mahremine zarar vermesi, bir hak ihlali olarak düşünülebilir. Erkeğin kadın üzerinde kurmaya çalıştığı kandırmaca düzen, değerlerimize de saygı duyulmadığını gösterir. Kendisine bağlanan insanı böylesi bir sona sürüklemek, bireysel ve toplumsal düzeyde bir kaos yaratır.

Köyün yozlaşan karakterlerinden olan Muhtar Sefer, cinsel tatmin yaşamak için Kır İsmail’in kızını kullanır. Muhtar Sefer cinsel arzularının yoğun olduğu anlarda cinsel bir obje olarak gördüğü bu kıızı yanına çağırır ve ondan bu kaçırılma hikâyesini defalarca dinler.

“Herkes Kır İsmail’in kızıyla Muhtarın ilgisini biliyordu. Kızı söyletip aşka gelerek titrediğini, sonra da bir gün iyice coşarak kıızı kucağına alıp, karılarının önünde de yatağa götürdüğünü herkes biliyordu.” (Yer Demir Gök Bakır 2015: 201)

Değerleri hiçleştirerek olumsuz gelişmelere açık olan köy, ahlaki yozlaşmayı barındıran bir mekân haline dönüşür. Karakterlerin bile isteye bu yozlaşmaya “evet” demeleri bireyin kendiliği oluşturma sürecinde savaşını verdiğini varolma mücadelesini kaybettiğini gösterir.

1.6.2.Eşkivalık

Tarih araştırmacılarından sosyal bilimcilere kadar geniş bir yelpazede ele alınmış bir konu olan eşkıyalık, kanun dışı bir eylem türü olmakla birlikte “göreceli bir kavramdır. Bu konuda, genelde olumlu ve olumsuz olmak üzere iki bakış söz konusudur. Bunlardan ilki, eşkıyalığı yücelten, bir tür direniş olarak gören, toplum ve halk adına

haklı bir hareket gibi kabul eden romantik görüş; ikincisi ise, eşkıyalığı, devletin çatısı altında, devlete rağmen hareket eden, halkla çatışan ve devletten ziyade halka zarar veren kişi ve grupların yasadışı hareketi olarak kabul eden görüştür.” (Gözütok 2011: 50). Romantik görüşü savunan etkili isimlerden biri, İngiliz tarihçi E. Hobsbawm’dur. “*Toplumsal eşkıyalık*” kavramını ortaya atan Hobsbawm’a göre toplumsal eşkıya “*bürokrat ve devlet tarafından suçlu sayılan fakat “köylü toplumu” arasında yaşayan ve köylüler tarafından kahraman, yenilmez, intikam alıcı, adalet için savaşan, bazen de özgürlüğün lideri olarak görülen ve her koşulda saygı duyulan, bu yüzden de yardım edilen ve desteklenen kanun kaçağı köylülerdir.*” (Gözütok 2011:50). Romantik görüşe uzak duran ve sosyal, siyasal ve ekonomik sebepli bu durumu farklı çözümleyen kişilerin başında ise Karen Barkey gelir. Barkey, eşkıyalığı, haksızlığa ve adaletsizliğe karşı yapılmış bir direniş hareketi yerine, halkı ezen bir hareket olarak görür. Osmanlı Devleti’nde ekonomik şartların kötüleşmesi, hâkim sınıfın halka karşı yanlış tutumu ile birlikte Osmanlı’da eşkıya olaylarını, hain devlet adamları ve çeşitli nedenlerle işsiz güçsüz kalan köylülerin çıkardığı görülür (Barkey 1999: 160). Ancak her ne sebeple olursa olsun bu tür bir direniş, devlete ve topluma daima ağır bedeller ödetir.

Yaşar Kemal’in ‘Dağın Öte Yüzü’ üçlemesinde eşkıyalık, daha çok ikinci teze örneklik etmektedir. Eşkıyanın çıkar amaçlı çabalarından en büyük zararı köylü görmektedir. Zaman zaman köylere baskınlar yapar ve işi mezalime kadar vardırırlar. Halkın düşüncesinde korku uyandıran bu kişiler toplumsal düzeni bozan birer tehditkâr kişiye dönüşürler.

“Çok eskiden eşkıyalar başı bir Cötdelek varmış bu yanlarda. (...) Harami, zalim. Kimsenin gözünün yaşına bakmayan bir cibiliyetsiz. Bir yerde bir para kokusu almasın, ne yapar yapar da, öldürür keser de, çocuğunu, karısını boğazlar da o parayı almış.” (Ortadirek 2015: 22)

Romanlarda eşkıyalığı üreten sebeplerin başında ekonomik yetersizlik ve uzun süren savaşlar gelmektedir. Erkekler cepheye gittikleri için köylerde kalan işleri kadınlar üstlenir. Cepheden kaçan askerlerin memleketlerine döndüklerinde çalışacak bir iş bulamamaları çoğu kişiyi bir çeteye katılmaya yönlendirir. Roman karakterlerinden Koca Halil ve İbrahim de cepheden kaçtıktan sonra köyde yapacak bir iş bulamayınca Aslan Ağa’nın kurduğu çeteye katılırlar.

“Birkaç gün sonra iki arkadaş, Halil önde, İbrahim arkada Aslan Ağanın köyüne geldiler. (...) Aslan Ağanın tüm çetesi asker kaçağı, Yemen kaçağıydı. Hemencecik onları oracıkta çeteye aldı. Oralari iyi bildiklerinden, yanlarına da tecrübeli bir hırsız katarak Uzun Yaylaya gönderdi. Uzun Yaylada Çerkes atları çalmaya.” (Ortadirek 2015: 229)

Yaşamın sunduğu çaresizliği kabul etmek istemeyen ve bu durum karşısında farklı çözüm yolları bulan anlatı karakterleri bir bakıma yaşama tutunmak için eşkıya olurlar. Yalnız onların eşkıya olmaları bilinçli bir başkaldırı değil bir seçimsizliktir. Hayatta olmak istedikleri gibi yaşayamayan bu karakterler eşkıya olmaya adeta sürüklenmişlerdir. Ekonomik ve sosyal yetersizliğin günlük hayatı yaşama aşamasında yarattığı bu çaresizlik,

nihayetinde insanları yasadışı yollara yönlendirir. Bu da toplumdaki huzurun ve emniyetin bozularak toplumda bir korku kültürünün doğmasına sebep olurlar.

1.6.3. Hırsızlık ve Rüşvet

Mala, cana kısacası bireysel ve toplumsal bütünlüğe karşı tehdit oluşturan eylemlerden birisi de hırsızlıktır. Ahlaki ereği zedeleyen hırsızlık, Yaşar Kemal'in romanlarında yer yer Koca Halil'in düşünceleri üzerinden verilir. Koca Halil'e göre hırsızlık bir peygamber mesleğidir ve faydalı bir iştir. Dolayısıyla hırsızlığa yüklenen bu kutsal anlam, hırsızlığı olumlayan insanlar yaratır. Onlar hırsızlığın bireysel ve toplumsal alanda bir çatlak yaratacağına inanmazlar.

“Dünyada hırsız olmayan hiçbir mahlukat yok. (...) Herkes hırsız olduğundan dolayı hırsızlık kutsal bir iştir. Hırsızların biri de peygamberler peygamberi Halil İbrahimdir. Halil İbrahim hem bereketin piri, hem de hırsızların. (...) herkes cehennemde yanacak, hırsızlığı meslek edinmişler doğru cennete. Adı hırsıza çıkmışlar, hırsızlıktan dolayı zulüm görmüşler, Hazreti Yusuf makamında oturmuşlar sorgusuz sualsiz doğru cennete. Onun için durma Ali. Şu şimdiki yapacağımız hırsızlık seni cennete götürecektir kutsallıkta mübarek bir hırsızlıktır.” (Ölmezotu 2015: 173)

Hırsızlığın ekonomik yönden rahat yaşama imkânı sunduğunu düşünen Koca Halil, toplumsal düzeni çözümlüye sürükleyen karakterlerdendir. Öyle ki o, hırsızlığı bir maharet sayar. Kişinin yiğitliğini ve cesurluğunu yapılan hırsızlıklarla eş tutar.

“Hem mazlum, hem de çok yiğit bir adamdı. Bir de hırsızdı ki, cümle alem bilir, sürmeyi gözden çekerti. (...) ben onun yanında giderdim hırsızlıklara. Bana da hırsızlık öğrettiydi. O yüzden muhanete muhtaç olmadan rahat rahat yaşadım.” (Ortadirek 2015: 14)

Romanlarda insanları hırsızlığa sürükleyen sebeplerin başında ekonomik yoksunluk gelmektedir. Bu yoksunluğa sebep olan da savaştır. Cepheye gitmek için köylerinden alınan erkekler köylerine döndüklerinde yapacak iş bulamazlar; çünkü kadınlar bütün işleri ellerine almış ve erkeğin olmadığı bir toplumda yaşamı yönlendirmeye alışmışlardır.

“Kıtlık, kıyamet, fıkralık, açlık. İş güç yok. Köyde erkeklere hiç mi hiç iş kalmamış. Her işi kadınlar yapıyorlar. Rençberlik işinde bir ustalaşmışlar ki değme erkek onların ellerine su dökemez. (...)

Bre ulan İbrahim, bu ne iştir böyle? Bu avratların yaptığı? Sana bana iş kalmamış köyde, oturup yatmaktan başka. (...) Aşağıda, Kozan taraflarında bir Aslan Ağa çıkmış ortalığa. Bir çete kurmuş tüm Anadoluyu tutan. Şu Osmanlı toprağında kimin, nerede bir güzel atı varsa, Aslan Ağa onu çetesine çaldırıyor, Arabistana, Gavurizmirene, Kürdistana satıyormuş. İzmirden çaldırıldığını Trabzonda, Karstan çaldırıldığını Halepte, Halepten çaldırıldığını Kayseride satıyormuş. Sen ben Halep yolunu iyi biliriz. Bize köyde iş kalmadı. Haydi gidelim de Ağanın çetesine girelim.” (Ortadirek 2015: 228)

Toplumun ve bireyin kendilik değerlerine sahip olmasına engel olan aykırı eylemlerden biri de rüşvettir. Romanda Muhtar Sefer'in kendi çıkarlarını korumak için kurduğu yozlaşmış ilişkilerin temelinde daha fazla maddi güce sahip olma isteği vardır. Bu yüzden o, köylünün durum ve sefaletini düşünmeden her defasında köylüyü verimi düşük tarlaya yerleştirerek Delice Bekir'den rüşvet alır:

“(Sen) Delice Bekirlen bir olursun. Bir olmuş da köylünün kanına ekmek doğrarsın. Bir olup da Çukurovanın en kötü tarlalarına, en verimsiz, bir dalında koza bile bulunmayan tarlalarına rüşvet alarak bizim köylüyü sokarsın.” (Ortadirek 2015: 26)

Toplumda güven duygusunu zedeleyen hırsızlık, insanın ilişkide bulunduğu ve iletişime geçtiği kişilerin varlık alanına sadık kalmamaktır. Muhtar Sefer, Aslan Ağa çetesi ve bu çetenin gönüllü neferleri olan İbrahim ve Koca Halil “sömürücü tipler”dir. Zira “sömürücü tipler, istediklerini başkalarından güç veya hile ile temin ederler. (Onlara göre) herkes sömürülebilecek bir objedir ve yararlılığına göre değerlendirilir.”(Fromm 2005: 78)Hayattan payını alamayan bu karakterler, üretmedikleri ve kendilerini kanıtlayamadıkları için başkalarının varlık alanlarını ihlal ederek tecavüzkâr ilişkilere yönelirler. Güven, iyimserlik gibi hayatı olumlanan değerler üzerine inşa etmek yerine dünyayı cehenneme çeviren bu insanlar geleceği olumsuzlukla yönlendiren tiplerdir. Bu insanlar biyolojik olarak değil de varoluşsal anlamda ahlak ve değer bilincinin eksikliğini yaşayarak başkalarının ürettiği, yarattığı dünyadan çalarlar.

SONUÇ

Türk edebiyatında, toplumsal gerçekçi olarak bilinen Yaşar Kemal, ‘Dağın Öte Yüzü’ üçlemesinde eksen olarak Çukurova’yı alır.

Toplumsal gerçekçilik anlayışının temel hareket noktasını oluşturduğu bu üçlemede, yazar yaşamın insana sunduğu imkân ve imkânsızlıkları zaman, mekân boyutunda çözümlerken toplumsal yaşamın olumsuzlukları karşısında idealize edilen birey ve toplumu kurmak ve korumak ister.

‘Dağın Öte Yüzü’ üçlemesinde olumsuz getirileriyle beliren toplumsal yaşam, insanı bireysel ve toplumsal yokluğa sürükler. Bu yokluk bireylerde maddi ve manevi eksiklikler yaratır. Dolayısıyla yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntıların labirentleştirdiği dağın öte yüzü olan Yalak Köyü’nde değerlere tutunarak varlığını devam ettirmek oldukça zordur; çünkü verilmişliklerle sınırlandıran insan, özgürlüğünden kopuk bir yaşam sürerken ona kaynaklık eden sosyal adaletsizliğin kısılcacında bırakılır. Dolayısıyla anlatı karakterlerin bozulma ve çürümenin yok edici gücü altında birtakım çıkmazlar yaşayarak varoluşunu tamamlama konusunda eksik kaldıkları görülür.

Maddi endişelerin tükettiği “Çukurova insanı”nın yaşama tutunma mücadelesini veren yazarın asıl gayesi bireyden hareketle toplumu bilinçlendirmektir. Çünkü entrik kurgu, karakterlerin yaşadığı bireysel çatışmalarla değil, toplumu yönlendiren gelenek-kültür-din gibi manevî değerlerin var ettiği rollerle şekillenir. Bu sebeple birey merkezli toplum algısından yola çıkan Yaşar Kemal’in toplumu varoluşsal anlamda yeniden kurmak için bilinçli bir tavır sergilediği söylenilebilir.

KAYNAKÇA

- Aytaç, Gürsel (1999). *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*, Ankara: Gündoğan Yay.
- Baran, Lokman (2013). “Yaşar Kemal’in Dağın Öte Yüzü Üçlemesinde Mitos Yaratılış Süreci ve Gelişimi”, *Dede Korkut - Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 2 (3): 5-18.
- Barkey, Karen (1999). *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Deveci, Mutlu (2012). *Varoluş ve Bireyleşme Açısından Ferit Edgü Anlatılarında Yapı ve İzlek*, Ankara: Akçağ Yay.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Ergun, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Fischer, Ernst (2010). *Sanatın Gerekliliği*, (Çev.: Cevat Çapan), İstanbul: Payel Yay.
- Fromm, Erich (2005). *Kendini Savunan İnsan*, İzmir: İlyay Yay.
- Gökeri, A.İ. (1979). *Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi,
- Gözütok, Türkan (2011). “Eşkıyalık ve Çakırcalı Mehmet Efe’nin Türk Edebiyatına İzdüşümü”, *Türkbilig*, 21:49- 72.
- İpekçi, Abdi (1971). “Edebiyat ve Politika”, *Milliyet*, www.yaşarkemal.net/soylesi/decs/abdiipekci.html (erişim tarihi: 30.09.2015)
- Kemal, Yaşar-2 (2015). *Yer Demir Gök Bakır*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Kemal, Yaşar-1 (2015). *Ortadirek*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Kemal, Yaşar-3 (2015). *Ölmezotu*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Korkmaz, Ramazan (2004). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme sorunu ve Kendine Dönüş İzlekleri*, Ankara: Türksoy Yay.
- Köse, Ali-Ayten, Ali (2009). “Bâtıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Analiz”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IX(3)*: 45-70.
- Moran, Berna (2007). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yay.
- Moran, Berna (2014). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış – 2*, İstanbul: İletişim Yay.
- Morris, Brian (2004). *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler* (Çev. Tayfun Atay), Ankara: İmge Yay.
- Naci, Feti (2000). *Yüz Yılın 100 Romanı*, İstanbul: Adam Yay.
- Örnek, Sedat Veyis (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay.

Şahin, Veysel (2014). *Bilge Kadının Aynadaki Yüzü Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Yapı ve İzlek*, Ankara: Akçağ Yay.

Tunalı, İsmail (1976). *Marksist Estetik*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Yalçın, Alemdar (2005). *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı (1946-2000)*, Ankara: Akçağ Yay.

